

Теоретико-методологічні засади фінансово-економічної поведінки підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму

Карачина Н. П.¹, Пинда Ю. В.², Семцов В. М.³, Пась Я. І.⁴, Кваснікова І. С.⁵, Бутусов М. О.⁶, Момрик В. Я.⁷

Опубліковано	Секція	УДК
29.01.2023	Економіка	338.48

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8362580>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Встановлено взаємозв'язок фінансово-економічної поведінки підприємства із інституційним середовищем в контексті формування авторської методології побудови поведінкової теорії, де акцентовано увагу на постулатах про те, що результативність та ефективність досліджень фінансово-економічної поведінки обумовлена необхідністю використання плюралістичної дедуктивної моделі пізнання, яка, на відміну від традиційних монотеоретичних наукових парадигм, передбачає врахування факторів часового дисбалансу та / або психології індивідуума.

У статті уточнено категоріальний апарат у сфері фінансово-економічної поведінки підприємств, зокрема, розкрито сутність поняття «фінансова-економічна поведінка підприємства», виявлено та узагальнено інституційний взаємозв'язок абсолютних та умовних знань в контексті формування емпіричної моделі фінансово-економічної поведінки вітчизняних агентів ринку, здійснено детальний опис авторської методології досліджень в контексті побудови поведінкової теорії функціонування підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму.

Окреслено потенціал використання методологічних підходів стосовно компенсування та – у низці випадків – усунення дефектів формування ефективної поведінкової теорії, що обумовлені дією синергізму інституційного середовища ринкової економіки і які вирізняються з-поміж вже існуючих наукових підходів акцентуванням уваги на можливості ліквідації базальних об'єктивних протиріч між агентами ринку та сучасними інститутами; зазначене розглядається як квінтесенція формування нових конструктивних моделей фінансово-економічної поведінки підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму.

Удосконалено технологію формування поведінкової теорії шляхом врахування детермінант: поступовості та змістовної ретроспективності у процесах пізнання

¹ доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, маркетингу та економіки, Вінницький національний технічний університет, <https://orcid.org/0000-0002-8316-2835>

² доктор економічних наук, професор, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0000-0002-6092-6679>

³ доктор економічних наук, доцент, професор ЗВО "Львівський університет бізнесу та права", <https://orcid.org/0000-0001-8981-8850>

⁴ <https://orcid.org/0000-0002-3675-2015>

⁵ старший викладач, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0009-0005-8765-4369>

⁶ аспірант, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0009-0000-0489-9728>

⁷ аспірант, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0009-0003-3413-6985>

абсолютних та умовних (ендогенних та / або екзогенних) знань, а також підкреслено роль та значення забезпечення взаємоузгодження між базовим та оболонковим теоретичним підґрунтям.

Ключові слова: управління, туризм, підприємство, готельно-ресторанна сфера, фінансово-економічна поведінка, ефективність, ринок, методологія.

Theoretical and methodological principles of financial and economic behavior of enterprises in the hotel and restaurant field and tourism

The relationship between the financial and economic behavior of the enterprise and the institutional environment is established in the context of the formation of the author's methodology for building a behavioral theory, where attention is focused on the postulates that the effectiveness and efficiency of research on financial and economic behavior is due to the need to use a pluralistic deductive model of cognition, which, unlike from traditional monotheoretical scientific paradigms, involves taking into account the factors of time imbalance and / or the psychology of the individual.

The article specifies the categorical apparatus in the field of financial and economic behavior of enterprises, in particular, reveals the essence of the concept of "financial and economic behavior of an enterprise", reveals and summarizes the institutional relationship of absolute and conditional knowledge in the context of the formation of an empirical model of the financial and economic behavior of domestic market agents, a detailed description of the author's research methodology was made in the context of building a behavioral theory of the functioning of enterprises in the hotel restaurant sector and tourism.

The potential of using methodological approaches to compensate and - in a number of cases - to eliminate defects in the formation of an effective behavioral theory, which are caused by the synergism of the institutional environment of the market economy and which are distinguished from existing scientific approaches by focusing on the possibility of eliminating basic objective contradictions between agents, is outlined. market and modern institutions; the above is considered as the quintessence of the formation of new constructive models of financial and economic behavior of enterprises in the hotel and restaurant sphere and tourism.

The technology of forming a behavioral theory has been improved by taking into account the determinants: gradualness and meaningful retrospection in the processes of learning absolute and conditional (endogenous and / or exogenous) knowledge, and the role and importance of ensuring mutual agreement between the basic and the shell theoretical background has been emphasized.

Keywords: management, tourism, enterprise, hotel and restaurant sphere, financial and economic behavior, efficiency, market, methodology.

Вступ.

Сформовані у ході еволюції економічних систем цивілізаційні проблеми, а також зростання в останній період ролі детермінант нестабільності щодо функціонування фінансово-економічного середовища свідчать про актуалізацію завдання стосовно ідентифікації теоретико-методичних засад поведінки сучасних підприємств у готельно-ресторанній сфері та туризмі.

Основна суть проблеми, на нашу думку, полягає у суттєвому вичерпанні можливостей поширених до останнього часу підходів та відповідних економічних категорій в контексті забезпечення оптимального стану функціонування та перспектив інституційної аградації підприємств як квінтесенції ланцюга фінансово-економічного базису соціуму. Очевидно і те, що формування засад загального уявлення стосовно функціонування підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму може відбуватися

шляхом всебічного аналізування закономірностей їхньої поведінки в контексті поєднання фінансово-економічних, соціальних та ментально-психологічних детермінант.

Важливо відзначити і те, що трансформаційні процеси ринкової економіки яскраво відображають радикальні зміни життєдіяльності підприємств, а також дають підстави щодо визначення унікальних особливостей їхньої поведінки в контексті побудови відповідної методологічної бази.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Беззаперечно, що необхідність дослідження фінансово-економічної поведінки підприємств підкреслюється посиленням інтересом науковців та практиків-управлінців до проблематики поведінкових теорій різних суб'єктів господарювання у розрізі сфер національного господарства.

Слід підкреслити, що еволюція наукового базису з питань фінансово-економічної поведінки агентів ринку сформована на основі фундаментальних досліджень таких науковців, як Дж. Бьюкенен [1], М. Вебер [2], У. Петті [3], К. Поппер [4], Д. Рікардо [5], А. Сміт [6], Ж.-Б. Сей [7], Дж. Стіглер [8], Ж. Тіроль [9], О. Харт [10] та ін. Водночас, не зменшуючи важливості методичних та прикладних напрацювань у роботах вищезазначених вчених, варто відзначити відсутність уніфікованості у теоретико-методологічних засадах поведінкової теорії, наявність розбіжностей у сукупності детермінант впливу на фінансово-економічну поведінку підприємств. Всі ці аспекти актуалізують необхідність розроблення та / або уточнення методології і теоретичних постулатів управління підприємствами готельно-ресторанної сфери та туризму крізь призму фінансово-економічної поведінки.

Мета статті: обґрунтувати та розробити теоретико-методологічні засади розвитку фінансово-економічної поведінки підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму в Україні на основі ідентифікації концептуальних парадигм авторської поведінкової теорії.

Результати

Одразу хотіли б відзначити, що наша позиція стосовно визначення ролі та значення дефініції «фінансово-економічна поведінка підприємства» генерувалася під впливом ринкового розвитку економіки. І тут, як вважаємо, доречно надати належне синтезу неокласичного та інституційного підходів щодо визначення фінансово-економічної поведінки, що врешті-решт і є базисом формування такого авторського тлумачення: фінансово-економічна поведінка підприємства – це специфічна комбінація цілеспрямованих та / або спонтанних дій, котрі характеризують діяльність суб'єкта господарювання, який знаходиться під впливом об'єктивних та / або суб'єктивних детермінант в контексті реалізації пріоритетних цілей, у т. ч. в умовах оптимального вибору та адаптації до нових інституційних інверсій [11].

Очевидно і те, що реальна економічна поведінкова модель є специфічною комбінацією можливих варіантів розвитку подій, що виникають під впливом базальних знань (абсолютних істин) та умов їх реалізації (ендогенних та / або екзогенних знань) (рис. 1). До того ж, базальні моделі поведінки (або теоретична основа реалізації абсолютних знань) є лише підґрунтям методологічного процесу, тоді як вплив ендогенних та екзогенних змінних умов – динамічним фактором.

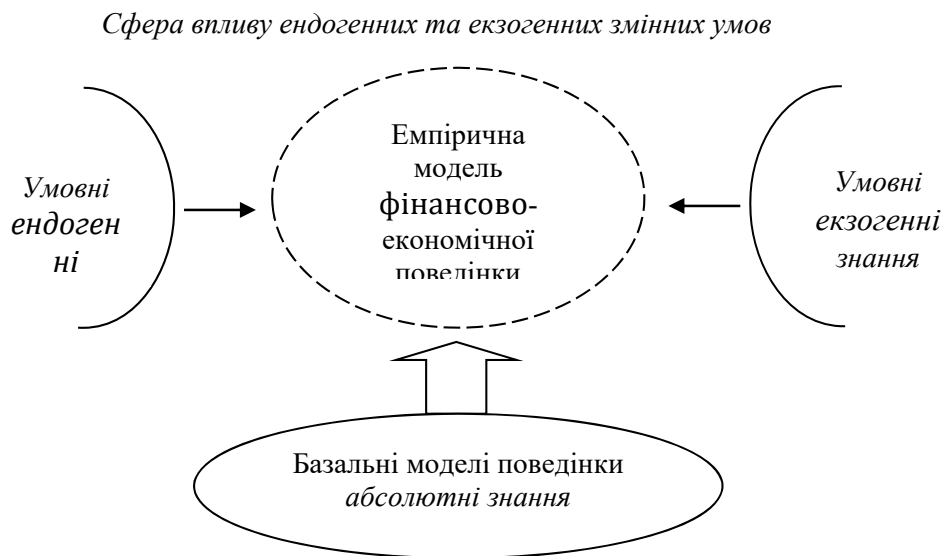

Рис 1. Інституційний взаємозв'язок абсолютних та умовних знань в контексті формування емпіричної моделі фінансово-економічної поведінки агентів ринку
Джерело: власні дослідження.

Отож, у реальному житті науковий опис моделі фінансово-економічної поведінки агента ринку у готельно-ресторанному бізнесі та туризмі, як правило, має недостатньо прогнозовану форму, де з точки зору основних функцій управління можливо її передбачити лише з певною мірою ймовірності, у т. ч. шляхом використання теорії ігор [12]. А це означає, що при побудові теоретико-методологічних засад досліджень важливо формулювати як базові знання – "абсолютні моделі фінансово-економічної поведінки", так і обґрунтовувати "реальні моделі фінансово-економічної поведінки", ідентифікуючи при цьому детермінанти впливу, їх вагомість, ранжування, а також умови, що виникають у господарській діяльності.

На нашу думку, вищезазначене твердження щодо наявності абсолютних знань, які відіграють лише "підпорядковану роль" вихідних знань під час формування загального процесу пізнання (до речі, у І. Лакатоса використовується слушна дефініція «захисний пояс базової теорії» [13]) може розглядатися як ступінь обґрунтованості теоретико-методологічних тверджень, однак це не є базовим показником достовірності (науковості) даних чи теорії загалом. Отож, наш підхід у сфері ідентифікації адекватності вибору методології серед ключових світових аналогів передбачає "намацування" змістовного компромісу.

Важливо відзначити, що розробка теоретико-методологічних засад фінансово-економічної поведінки підприємств повинна відбуватися на основі логічного мислення та узагальнення результатів практичного досвіду. Авторський варіант формування методології досліджень у цьому зв'язку представлено на рис. 2. Зазначимо, що в якості об'єкта досліджуваних підприємств обрано сферу послуг, зокрема готельно-ресторанний бізнес та туризм, поведінкові закономірності яких ми досліджуємо в контексті досягнення фінансово-економічної безпеки функціонування. Це обумовлено, у першу чергу, постіндустріальними реаліями розвитку вітчизняної економіки.

Наголошуємо, що опис методологічного алгоритму наших досліджень враховував ряд важливих аспектів, а саме:

1) фактор поступовості та змістовної ретроспективності процесів пізнання в контексті ідентифікації абсолютних знань та їх доповнення у змінних умовах, у т. ч. стосовно генерації кумулятивного варіанту відповідної теорії;

2) наявність у системі об'єктивної реальності щодо функціонування абсолютних та умовних знань (істин);

3) необхідність взаємоузгодження ролі базового та оболонкового теоретичного підґрунтя. Це вимагає, в свою чергу, уточнення авторської позиції на теоретичному рівні дослідження, тому що будь-які завершені наукові дослідження повинні мати інтерпретацію на рівні авторського варіанту уточнення певної теорії як конфігурації наукових знань.

Рис. 2. Методологія авторських досліджень при побудові поведінкової теорії функціонування підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму

Джерело: власні дослідження.

Отож, зазначене вище вимагає розгляду ситуації, пов'язаної із формуванням окремої економічної теорії, у т. ч. в контексті проблем ідентифікації критеріїв науковості, обґрунтованості та / або доказовості, авторського варіанта теорії. До того ж, позитивне значення даної теорії обумовлено функцією чіткого опису того, від чого залежить фінансово-економічна поведінка підприємств і що є екстерналією досягнення соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання.

Однак, з огляду на сучасний стан наукових підходів стосовно визначення теоретико-методологічних засад фінансово-економічної поведінки підприємств готельно-рестораної сфери та туризму, складається чітке переконання щодо проблематичності даної теорії у систематизованому, тобто завершеному вигляді. Необхідно одразу зауважити, що у даній статті ми не здійснюємо деталізоване аналізування різних точок зору щодо досліджуваної проблеми, а лише формуємо "загальний контур" побудови методології теорії. Вважаємо, що фінансово-економічну поведінку підприємств доцільно поділити: за типом організаційної структури агента ринку, за ринковою орієнтацією, за функцією економічної культури тощо. Безумовно, що це не повний перелік можливих варіантів. Разом з тим, із зазначеного вище впливає такий висновок – наукова думка конкретного вченого ніколи не надає вичерпної відповіді на проблемні наукові питання, тобто вона є лише "частиною правди" (у реальному житті з об'єктивних причин присутня наукова обмеженість). Іншими словами – соціум немає чіткого уявлення про очікування та ризики, які формуються у результаті розвитку поведінкової теорії.

Не можна не розуміти, що висвітлення теорії фінансово-економічної поведінки підприємств шляхом застосування монотеоретичної дедуктивної моделі приховує у собі ряд суттєвих дисфункцій, а саме:

1. *Модус ефекту часового дисбалансу.* У результаті використання монотеоретичних підходів в дослідженнях, вчені, як правило, формують свої висновки на основі інформації попередніх періодів і, як наслідок, створюються ситуації, коли соціум активно користується рекомендаціями, у т. ч. і прогнозного характеру, які мають обмежену адекватність та раціональність. Звідси висновок – опис особливостей функціонування минулого стану системи є примітивним механізмом, який направлений на збереження існуючого інституційного середовища, а не розвиток універсальної методології досліджень. Вирішити ці негативні екстерналії можливо шляхом використання плюралістичної моделі досліджень. Очевидно, що така модель передбачає, в числі інших факторів, ідентифікацію "асортименту" єдиного критерію як результуючого і такого, що генералізує всі сторони аналізу.

2. *Модус обмежуючої ролі психологічних детермінант.* Залежність між емпіричним базисом та психологією індивідуума апіорі існує завжди і, як результат, усі різновиди теорій пізнання знаходяться у тісній взаємозалежності від психології економічного спостереження (мова йде про так звану «активну» теорію пізнання, яка детально описана І. Лакатосом [13]). На нашу думку, роль психології дослідника у цьому зв'язку може проявлятися у двох основних модифікаціях: 1) особистим базисом дослідника є самостійний вибір наукового напрямку, тобто ситуація, коли він сам обирає, що досліджувати – які детермінанти із множини можливих; 2) в рамках спеціалізованої наукової школи, до якої належить той чи інший науковець – у такому випадку вибір напрямку досліджень, як правило, належить лідеру такої школи. Суб'єктивність процесів пізнання на основі психологічних детермінант неминуче призведе до ситуації невизначеності стосовно предмету аналізу і, як результат, відбудеться відкидання "незручних" наукових версій в контексті пошуку близьких психологічних факторів, навіть якщо емпіричні дані будуть свідчити про інший стан справ.

Таким чином, психологічні детермінанти дослідника здатні сформувати відхилення від раціональної поведінки насамперед як процесу наукового вибору, що у підсумку породжує дефекти оптимізаційного моделювання (у першу чергу з емпіричної точки зору). Ці дефекти можуть проявлятися у вигляді: помилок чіткої ідентифікації цілей дослідження; помилок дискримінації, у т. ч. у вигляді виокремлення альтернатив розвитку; помилок індикації; аномалій ранжування тощо.

Отож, зазначене вище являє собою концептуальну сутність методології поведінкової теорії. Корегування інституційного середовища на основі використання енергії еволюційного розвитку теоретико-методологічних засад фінансово-економічної поведінки підприємств – це найбільш оптимальний напрямок управління економічними системами, де метою є подолання наявних та недопущення виникнення нових конфліктних ситуацій, у т. ч. таких, що виникли як реакція на дефекти розвитку в результаті функціонування дисфункційних поведінкових моделей.

Висновки

Розробка теоретико-методологічних засад фінансово-економічної поведінки підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму дозволяє сформувати ключову тезу про те, що оптимізація функціонування будь-якої соціально-економічної системи без створення комплексу ефективних стимулів, направлених на максимізацію вартості стейкхолдерів, є неможливою. Саме тому, під час розгляду економічних теорій важливим є врахування таких постулатів: 1) в контексті розгляду методологічних аспектів будь-якої проблеми завжди існує відповідна низка теорій, яка формується із базальних (парадигмальних), кількість яких обмежена та субсидіарних (допоміжних), кількість яких, умовно кажучи, є необмеженою; 2) врахування будь-якої окремої теорії потребує її детального аналізування в контексті інституційно-ретроспективного співвідношення із процесами формування низки теорій; 3) наукове місце нової теорії повинно "визрівати" саме у низці інших теорій, у т. ч. за ступенем інституційного ценогенезу та емпіричного значення, які вона несе по відношенню до попередніх теорій, а також, по відношенню до базової парадигми; 4) усі теорії є умовно доведеними, тобто у реальному житті доведеність завжди визнається прихильниками теорії, а також може бути спростована її опонентами. Звідси, на нашу думку, під час формулювання нової теорії особливу увагу науковому світу варто звертати на емпіричний зміст теорій та показники пізнавальних якостей.

Переконані, що усі вищезазначені постулати мають універсальний характер, а відтак можуть бути успішно інтерпретованими до будь-якої теорії як предмету суспільно важливої проблеми. Очевидно і те, що аксіологічна ідентифікація методології авторських досліджень передбачає використання плюралістичної дедуктивної моделі пізнання на противагу монотеоретичним науковим підходам.

Список використаних джерел

1. Buchanan J., Tullock G. *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Liberty Fund Inc., 1999. 376 p.
2. Weber M. *The Theory of Social and Economic Organization*. Free Press. 1997. 448 p.
3. Petty W. *Mankind and Political Arithmetic*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015. 94 p.
4. Popper K. *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge. 2002. 544 p.
5. Ricardo D. *On the principles of political economy and taxation*. MJP Publishers. 2019. 286 p.
6. Сміт А. *Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй*. Київ: Port-Royal, 2001. 594 с.

7. Say J.-B. A Treatise on Political Economy. CreateSpace Independent Publishing Platform. 2013. 492 p.
8. Stigler G. The citizen and the State: Essays on regulation. University of Chicago Press. 1975. 209 p.
9. Tirole J. Incomplete contracts: where do we stand. *Econometrica*. 1999. Vol. 67. P. 741–782.
10. Харт О. Д. Неповні контракти і теорія фірми. Природа фірми: Походження, еволюція, розвиток / За ред. О. Е. Вільямсона, С. Дж. Вінтера; Пер. з англ. А. В. Куликов; Наук. ред. пер. В. П. Кузьменко. Київ: А. С. К., 2002. С. 189–216.
11. Карачина Н. П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: теорія, методологія, практика управління: монографія. Вінниця: Книга-Вега, 2010. 416 с.
12. Семцов В. М. Інституціоналізація організаційно-поведінкових змін у діяльності підприємств аграрної сфери України: концепт неспостережуваних економічних процесів: монографія. Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2018. 480 с.
13. Lakatos I. The Methodology of Scientific Research Programmes. Cambridge University Press. 1980. 260 p.